

7. Архив ФСБ Ростовской области.
8. Журнал Московской Патриархии. 1960, № 5, с. 31-33.
9. Отчет Екатеринославского епископа об осмотре церквей и ЦПШ г. Бахмута в 1901 году. Фонд Артемовского музея.
10. Личный состав служащих в духовно-учебных заведениях Екатеринославской епархии на 1900-1901 учебный год. Екатеринослав, 1900.
11. Екатеринославские епархиальные ведомости. – 1900. - №11-12. Епархиальные известия // Екатеринославские епархиальные ведомости. – 1900. - №3 – с. 33-42. Екатеринославские епархиальные ведомости. – 1900. - №7. – с. 169-175.
12. Симбирская Голгофа (1917-1938). Сост. свящ. Владимир Дмитриев. Ульяновск, 1996. С.49-58; о.А.Скала. Церковь в узах. Ульяновск, 2005. Журнал N 39 заседания Священного Синода Русской Православной Церкви от 17 августа 2004 г.
13. ГА СБУ – Ф.2 – Оп.1. –С. 10761.

С.И.Татаринов. Репрессированные православные иерархи из Бахмута и Сталино.

В статье впервые рассмотрены судьбы репрессированных советами иерархов православной церкви, которые родились, учились или служили в Бахмутском уезде - Алексия Дородницына, Алексия Баженова, Николая Феодосьева, Иоанкия Соколовского, Иосафа Попова, Иоакима Пухальского.

УДК 94(477):061«1910»

А.Ф. ПРИМАК

Діяльність «Общества защиты и сохранения в России памятников искусства и старины» в Україні

У статті розповідається про діяльність кількох українських відділень «Товариства захисту та збереження в Росії пам'яток мистецтва і старовини».

Ключові слова: охорона пам'яток, благодійні товариства, Батурин, Микола Біляшівський.

Актуальність теми зумовлена дослідженням діяльності товариств у справі охорони пам'яток історії та культури в Україні, зокрема, «Общества защиты и сохранения в России памятников искусства и старины» (далі – Товариство). Говорячи про певну лагуну в історії пам'яткоохоронних заходів, маємо на увазі лише відділення Товариства, відкриті – за попередніми дослідженнями – в Чернігові та Харкові.

Запропонована тема не знаходить певного висвітлення навіть на заходах присвячених 300-літтю Батуринської трагедії, які відбулися 13 листопада 2008 р. в Україні на державному рівні. Збірник наукових праць, присвячений 300-літтю цієї події, містить студії дослідників з України, Канади, Росії, Швеції та Італії [1]. На підставі щойновиявлених і маловідомих матеріалів та документів, прослідковано не лише події тих днів, але простежується й історія створення гетьманської резиденції в Батурині, забудова палацу.

Історія Батуринського палацу сягає кінця XVIII ст. (1799–1803) й тісно переплітається з життям гетьмана України (1750–1764) Кирила Розумовського

(1725–1803). Йому належала ідея побудови величної споруди, яка розроблена за проектом Ч. Камерона в 1799 р. Втілив її на чернігівській землі в стилі українського бароко один із кращих архітекторів Дж. Кваренгі, залишивши для нащадків не лише пам'ятку архітектури, але й особливу пам'ять про останнього гетьмана України [2]. Подальша доля палацу та пам'яткоохоронні заходи щодо його порятунку на початку ХХ ст. – а це один із дієвих факторів у цьому ланцюжку – внесок окремих товариств у справу обстеження та реставрації пам'ятки не розглядається. Слід зазначити суттєву роль у цій справі петербурзького «Общества защиты и сохранения в России памятников искусства и старины».

У монографії Л.Д. Федорової «Діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва зі збереження культурної спадщини України. 1910–1920 рр.», побіжно згадане Товариство, але в контексті діяльності вказаного київського товариства [3]. У першому розділі автор згадала про створення Товариства у Санкт-Петербурзі, але, водночас, підкреслила, що його діяльність «однак, не набула масштабності». Можливо, вона посилається на публікацію В.Ф. Козлова «Общество защиты и сохранения в России памятников искусства и старины» [4].

14 грудня 2009 р. в прес-центрі інформаційної агенції «Росбалт» відбулася прес-конференція «Общественное движение в защиту культурного наследия: вчера, сегодня, завтра», присвячена 100-річчю «Общества защиты и сохранения в России памятников искусства и старины» з філіалами в Тулі, Орлі, Казані, Вільно, Смоленську, і, як стало відомо пізніше, в Чернігові та Харкові. Головою Товариства став відомий історик і археолог Великий князь Микола Михайлович, його помічником – Олександр Миколайович Бенуа. Створене Товариство було 1909 р. у м. Санкт-Петербурзі.

Проблеми збереження пам'яток історії та культури отримали широку підтримку серед поціновувачів старожитностей, що сприяло їх об'єднанню. Серед виступаючих на згаданому ювілейному заході були О. Марголіс, заступник Санкт-Петербурзького відділення Всеросійського товариства охорони пам'яток і культури (ВООПіК), керівник «Групи спасення історико-культурних пам'яток Санкт-Петербурга» Сергій Васильєв, координатор громадського руху за збереження культурної спадщини Санкт-Петербурга «Живой город» Юлія Мінутіна й інші. Як висновок конференції прозвучали слова:

Эта история очень плохо изучена. Нет ни одной специальной работы на эту тему ни в России, ни за границей. В этом году обществу исполнилось 100 лет. Современный взгляд на культурное наследие нашего города сложился именно в те годы <...> В советские годы об «Обществе защиты и сохранения в России памятников искусства и старины» вспоминать было нельзя, потому что Николай Михайлович был расстрелян в январе 1919 года, оказались в ГУЛАГе и многие активисты общества: Лансере, например»

З цього слідує, що учасники зібрання намагаються продовжити започатковану в 1909 р. справу, а також дослідити історію створення Товариства в найбільш повному обсязі, одночасно запрошуючи до співпраці колег з інших держав.

Відділ (філіали) Товариства були створені в Чернігові, але лише у січні 1917 р., про що довідуємося з аналізу листування між В.Л. Модзалевським і М.Ф. Біляшівським. В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського в особовому фонді В.Л. Модзалевського (ф. 12) зберігається написаний М.Ф. Біляшівським лист із Києва до Чернігова від 25 квітня 1917 р. з пропозицією В.Л. Модзалевському очолити філію Центрального комітету охорони пам'яток старовини і мистецтв в Україні (далі – ЦКОПСІМ), поєднуючи це з посадою комісара з охорони пам'яток у м. Чернігові та Чернігівській губернії [5]. В цьому ж фонді зберігається інший лист (власне, чернетка цього листа) – відповідь В.Л. Модзалевського на цю пропозицію. Але в нього були власні погляди на цю справу:

...аби закласти в Чернігові філію Вашого Центрального комітету, філія [має бути] автономна. В січні сього року склався в Чернігові «Отдел Общества защиты и сохранения в России памятников искусства и старины». Це моє було діло, яке може й розширилося-би, бо було дуже потрібно, але тепер ця організація повинна бути інакшою <...> Декотрі частини «Отдела» – тож [готові] прийняти участь в новій організації, бо складаючи «Отдел», – я думав його «українізувати». Треба звернення ЦК з дорученням організувати свій відділ. Вишліть Статут чи проект [6].

Тим-таки листом М.Ф. Біляшівський разом із пропозицією надіслав і Статут ЦКОПСІМ. Тож, як бачимо, діяльність Санкт-Петербурзького Товариства поширилася й на територію України, зокрема, в Чернігові воно було створене через 8 років, в січні 1917 р., – про це можна гіпотетично припустити зі змісту листа В.Л. Модзалевського.

Архівна спадщина М.Ф. Біляшівського у справі охорони Батуринаського палацу розкриває також співпрацю з відомим на той час архітектором-художником Г.К. Лукомським, який також перейнявся пам'яткою архітектури, розпочавши активну діяльність з її збереження [7]. Обстеживши Батуринаський палац, Г.К. Лукомський підготував доповідь «Памятники архитектуры Черниговской губернии», з якою виступив перед Товариством. Для ремонтних робіт палацу необхідно було скласти кошторис, але з урахуванням місцевих розцінок, будівельних матеріалів і оплати праці робітників. До Батурина приїхав особисто секретар комісії Г.К. Лук омельський і – за дорученням Академії Мистецтв – арх. А.Є. Белогруд. Після закінчення обмірів вони назвали орієнтовну суму в 45–50 тис. руб.

Георгій Крескентійович Лукомський народився в Калузі, вивчав художню спадщину та проводив активну діяльність щодо її збереження. Мав талант художника, архітектора. Любив вивчати рідний край, вишукував у інших регіонах Російської імперії перлини старовини, насамперед, архітектури. Результати пошуків зажди увінчувалися світлинами, замальовками та публікаціями в журналі «Аполлон», «Старые годы», «Зодчий». Йому був до вподоби як пітерський класицизм, так і українське бароко. З 1918 р. він переїхав до Києва. Але прожив тут недовго: не сприймаючи радянський режим, виїхав за кордон у 1920 р. Перебуваючи в Західній Європі, проживав у Англії, Німеччині, Франції. За кордоном, у Мюнхені, в 1923 р. вийшла його книга «Київ», в якій налічується понад 100 світлин. На жаль, більшість зображених шедеврів кїв-

ського бароко XVII–XVIII ст. можна побачити лише на світлинах, і лише в цій збірці фотодокументів.

Пильно стежила за реставрацією Батуринського палацу і громадськість Чернігівщини. Досить ґрунтовну розвідку у справі реставраційних робіт щодо Батуринського палацу залишила на своїх шпальтах газета «Черниговское слово» від 16 квітня 1910 р. [8]. У ній простежується байдужість інтелігенції Підросійської України, яка на заклик відповіла мовчанням: «Но как отнеслось к ней наше общество? На 7 тыс. воззваний, обращенных к помещикам и предводителям дворянства, т.е. к классу сравнительно состоятельному, ответило 72 чел.». Г.К. Лукомський чітко визначив їх позицію: «Им показалось просто недостаточным внимания то, чем задалось новое общество, и они даже не подумали, что интересы общества – интересы того же дворянства». На противагу їм більш активно поставилися до долі Батуринського палацу особистості в Санкт-Петербурзі, які до України не мали прямого відношення – ні за місцем народження, ні за проживанням, але взяли активну участь у справі відбудови, насамперед у пам'ять про Дж. Кваренгі.

В архіві М.Ф. Біляшівського зберігається особисте запрошення на засідання Товариства:

Совет Общества защиты и сохранения в России памятников искусства и старины» покорнейше просит Вас пожаловать на Общее Собрание, имеющее быть в пятницу, 26 сего ноября в 9 ч. вечера (Воскресенский, 9, кв. 14). Собрания будут проходить еженедельно по пятницам. Вход для членов бесплатный. Будет прочитан доклад Г.К. Лукомским: «О памятниках архитектуры Черниговской губ. [9].

На жаль, у документі не зафіксовані рік і місце проведення засідання. Але як відомо, М.Ф. Біляшівський неодноразово перебував у Санкт-Петербурзі, брав участь у створенні етнографічного відділу Російського музею, був постійним учасником Всеросійських Археологічних з'їздів. Ознайомлення з «Отчетом о деятельности Общества защиты и сохранения в России памятников искусства и старины со дня основания по 1 января 1912 года», надало можливість атрибуувати місце і час проведення зазначеного заходу [10]. Адже за цією адресою в Санкт-Петербурзі, на Воскресенському проспекті, 9 й знаходилося Товариство.

Чимало зусиль доклала в цій справі комісія Товариства щодо реставрації палацу, вони направили листа графу Камілли Розумовському, складений О. Бенуа та бароном М. Врангелем і за підписом Великого князя Миколи Михайловича, з проханням підтримати ідею Товариства. Очолив комісію князь М.К. Горчаков. Він виступив із доповіддю «О реставрации Батуринского дворца граф. Разумовских» перед Товариством [11]. До складу комісії також увійшли: художник О. Бенуа, архітектори – І.А. Фомин, А.Є. Белогруд; К.К. Романов був представником від Імператорської Археологічної комісії.

У Санкт-Петербурзі тим часом йшла агітація за збір пожертв, отримавши чимало підписів на пожертви від вищого світу столиці, серед них – князі Оболенські, графи Мусіні-Пушкіни, Шереметьєви й інші, котрі із задоволенням відгукнулися на прохання про допомогу.

Товариство домоглося відчуження Батуринського палацу з підпорядкування Київського військово-інженерного управління, чому сприяв віце-керівник Товариства, управляючий кабінетом Його Імператорської Величності Є.М. Волков, а також дякуючи підтримці військового міністра В.А. Сухомлинова. 27 березня 1911 р. секретарем Товариства бароном М. Врангелем був отриманий дозвіл: «на основани Височайше выраженной воли о передаче дворца в ведение Общества – на каких основаниях означенное Общество может принять Дворец во свое ведение». Батуринський палац мали перепрофілювати під житлові приміщення, зосібна, під навчальний або науковий заклад, фондове сховище. Для цього планувалися встановити подвійні рами на 110 вікон, відремонтувати 65 дверей, 32 пічки; оздоблювати зали та кімнати ліпниною. Залишок суми направити на підтримання палацу, а майбутній заклад назвати «Кирилівським». З висновком на руках Г.К. Лукомський поїхав до графа К. Розумовського в Австрію – вирішити долю майбутнього закладу.

Створення відділу Товариства знаходимо в документах Історико-філологічного товариства при Харківському університеті, що нині перебувають у фондах Центрального державного історичного архіву в м. Києві. Наведені в якості додатка документи [12], яскраво демонструють повну неспроможність Імператорської Археологічної комісії і Московського археологічного товариства, а також сприйняття на місцях запропонованих пам'яткоохоронних заходів. Війна та революція також внесли корективи у справу створення автономних пам'яткоохоронних інституцій. Можливо, це і стало одним із поштовхів до співпраці та створення відділів Товариства в Україні.

Таким чином, у Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського виявлений комплекс документів щодо діяльності санкт-петербурзького «Общества защиты и сохранения в России памятников искусства и старины», зокрема його відділень на території України – у Чернігові та Харкові. На сьогодні ще відбувається формування цього комплексу, його хронологія охоплює XIX ст. й сягає нашого часу. Використовуючи ці документи, надалі буде можливість науковцям, краєзнавцям вивчати склад і зміст запропонованих архівних матеріалів та документів. Узагалі існує робота щодо діяльності благодійних Товариств у Києві – це робота Ф.Я.Ступака «Благодійні товариства Києва (др. пол. XIX – поч. XX ст.)» [12] Дослідник детально зупинився на роботі цих товариств, яких в Києві налічувалося більше півсотні.

Питання у справі становлення та діяльності «Общества защиты и сохранения в России памятников искусства и старины» на теренах України, його вплив на українські пам'яткоохоронні структури має зацікавити дослідників, з подальшим його вивченням у контексті пам'яткоохоронних інституцій із залученням маловідомих архівних документів і матеріалів, з подальшим їх уведенням до наукового обігу.

Література та джерела

1. Батуринська старовина. Збірник наукових праць, присвячений 300-літтю Батуринської трагедії / Упорядник В. Коваленко. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2008. – 512 с.; іл.

2. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. – К., 1995. – Т. 3. – С. 811.
3. Федорова Л.Д. Діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва зі збереження культурної спадщини України. 1910–1920 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – С. 18.
4. Козлов В.Ф. «Общество защиты и сохранения в России памятников искусства и старины» // Российская музейная энциклопедия: В 2-х тт. – М.: Прогресс, «РИПОЛ КЛАССИК», 2001. – Т. 2. – С. 44.
5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – НБУВ), ф. 12, од. зб. 969, арк. 1.
6. Там само, од. зб. 949, арк. 1.
7. Лукмський Г.К. Батурицкий дворец, его история, разрушение и реставрация. – СПб., 1912.
8. НБУВ, ф. XXXI, од. зб. 56, арк. 64.
9. Там само, од. зб. 2635, арк. 1.
10. Отчет о деятельности Общества защиты и сохранения в России памятников искусства и старины со дня основания по 1 января 1912 года. – СПб, 1912. – 37 с.
11. Там само. – С. 7.
12. Ступак Ф.Я. Благодійні товариства Києва (др. пол. XIX – поч. XX ст.). – К.: Хрещатик, 1998. – 208 с.

додаток

Документ № 1

Письмо чиновника особых поручений при Управлении Землеустройства по поводу учреждения в г.Харькове «Отделения «Общества защиты сохранения в России памятников искусства и старин» на 1 листе 12 октября 1901 [года 12 октября 1901] года

Многоуважаемый Николай Федорович! В бытность мою в мае месяце в Харькове я имел с Вами продолжительную беседу по поводу учреждения в г. Харькове «Общества защиты и сохранения в России памятников искусства и старины». Вследствие сочувствия Вашего настоящему делу, мною обещано было выслать Вам устав деятельности Общества. Только уже осенью удалось мне получить их как только они вышли из печати.

Будучи уверен, что Вы намерения своего по поводу предположений культурного характера не изменили, имею честь препроводить Вам необходимые для дела устав и отчет, обещая самое широкое содействие к скорейшему открытию Харьковского Отделения Общества. Благоволите по выработке первоначальных предположений поставить меня в известность. Вера Викторовна Лабинская, вероятно, не откажет принять участие в общей работе.

Примите уверение в совершении почтении и преданности.

Его прев[осходитель]ству Н.Ф. Сумцову (подпись)

Центральний державний історичний архів України в м. Києві,
ф. 2017, оп. 1, спр. 758, арк. 1–3.

Документ №2**Заявление Иванова Е.И. о сохранении памятников старины в России (черновик).****На 3 листах. Начато 1917, окончено 19[1]9.**

Дело охраны памятников старины в России стояло раньше и остается стоять в настоящее время настолько неудовлетворительно, что требует неотложной и решительной реформы. Как известно, единственным государственным учреждением, призванным ведасть охраною памятников, до последнего времени была Императорская Археологическая Комиссия, учрежденная в 1859 г. В руках комиссии положением о ней 1859 г. <...> 11 марта 188[...] г. было сосредоточено все дело охраны памятников и было только ей предоставлено исключительное право разрешения как археологических [исследований] так и реставрацию памятников. Все другие ученые учреждения и Общества в России, даже европейски известные, были поставлены в этом деле в зависимости от Археологической комиссии. Такой централистический характер этого учреждения вполне соответствовал общему государственному строю, и причем сама Комиссия ревниво оберегала присвоенные ей права. Все попытки, направленные к установлению децентрализации в охране и исследованию памятников, к созданию в России более или менее самостоятельных археологических <...>

Признавая наличность такого же тяжелого положения и в Харьковской губ., мы члены временного комитета по охране местных памятников, считаем необходимым провести в жизнь следующие необходимые меры: 1.) учредить при ИФО самостоятельное археологическое отделение, в виду полной невозможности достаточно успешных действий для небольшой группы лиц, как наша Комиссия, которая не имеет ни широких полномочий, ни денежных средств, ни объединяющего плана действий; 2.) с этой целью избрать в нынешнем заседании организационную комиссию, возложить на нее следующие задачи: а) выработку проекта устава; б) привлечение новых членов в состав организуемого отделения; в) изыскание денежных средств; д) выяснение о возможности учреждения самостоятельного Харьковского Археологического Округа, ныне же, ожидая общей реформы; д) в случае возможности осуществления этого – выработку проекта положения о ХАОкр.; е) выяснения вопроса о мерах по охране памятников принимаемые Центральною и местными властями, а также Комиссариатом над бывшим Министерством Двора ж) вопроса о шагах сделанными в этом же направлении другими учеными учреждениями и общественными з) объединение своих действий с действиями друг. общ. учреждений для проведения общей реформы и скорейшего издания общего закон, обеспечивающего охрану памятников <...>

<...> округов встречали решительный отпор, как со стороны государственной власти, так и со стороны Комиссии. Так, например, еще в 1910 году потерпела полную неудачу попытка Московского Археологического Общества, получить право самостоятельных действий по охране памятников в районе Московского учебного округа, несмотря на то что оно в то время уже свершило огромную

роботу в этом направлении, издало несколько томов Трудов действовавшего при Комиссии и стяжало заслуживающую почетную известность <...>

Благодаря централистическим стремлениям старой власти, при которых невозможно было нормальное развитие местных начинаний, события последнего времени поставили дело охраны памятников в России в очень тяжелое положение. Центральный орган – Археол. Комиссии, фактически упраздненная, вместе со своим [подопечным?] – Министерством Двора? <...>

Несмотря на существование У[ниверсите]та и ИФО, мы члены временной комиссии по охране местных памятников считаем необходимым безотлагательно провести следующие меры: учредить при ИФО самостоятельное археологическое отделение, в виду полной невозможности для небольшой группы лиц, как наша комиссия <...>

Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 2017, оп. 1, спр. 276, арк. 1–3.

Примак А. Ф. Деятельность «Общества защиты и сохранения в России памятников искусства и старины» в Украине

В статье рассказывается о деятельности нескольких украинских отделений «Общества защиты и сохранения в России памятников искусства и старины».

Ключевые слова: охрана памятников, благотворительные общества, Батурин, Николай Беляшевский.

Prymak A.F. Activity of «Society of defense and protect in Russia of monuments of art and old times» in Ukraine

In the article told about activity of a few Ukrainian organizations of «Society of defense and protect in Russia of monuments of art and old times».

Keywords: protect of monuments, benevolent societies, Baturyn, Nicolas Bilyashiv's'kiy.

УДК 7.072.3(78.03)

О.Ю. СЕРОВА

Мінімалізм та український музичний простір

Стаття присвячена проектуванню художніх відкриттів американського музичного мінімалізму в український музичний простір; висвітленню соціальних і філософсько-естетичних витоків мінімалізму, зародженню й становленню його естетики та системи виразних засобів.

Ключові слова: мінімалізм, авангард, поставангард, паттерн, репетитивна техніка, мінімалістське мистецтво.

Культурна спадщина кожного народу є невід'ємною частиною світової культури людства. Для українського народу реліквії матеріальної та духовної культури відіграють особливу роль у відновленні історичної пам'яті й національної культури, презентують здобутки нації на міжнародному рівні. Водночас, піз-